

XALQARO MUNOSABATLAR TRANSFORMATSIYASI SHAROITIDA HUDUDIIY NIZOLARNING O‘RNI VA AHAMIYATI

Turg‘unboyev Jasur

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti mustaqil izlanuvchisi

jasurbek9600@gmail.com

Xalqaro nizo bu davlatlar yoki boshqa xalqaro subyektlar o‘rtasida manfaatlar, qadriyatlar, huquqiy qarashlar yoki siyosiy maqsadlar bo‘yicha kelishmovchilik yuzaga kelib, tomonlar o‘z pozitsiyalarini himoya qilishga intiladigan holatdir. Nizo mavjud bo‘lishi uchun albatta harbiy kuch ishlatilishi shart emas; u diplomatik norozilik, qarama-qarshi huquqiy pozitsiyalar, siyosiy bosim, iqtisodiy choralar yoki muzokaralar shaklida ham namoyon bo‘lishi mumkin.

John A. Vasquez xalqaro nizolar va urush o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganar ekan, urushning yuzaga kelishini faqat davlatlar o‘rtasidagi kelishmovchilikning mavjudligi bilan izohlash yetarli emasligini, nizoning kuch siyosati orqali rivojlanishi va to‘qnashuvga olib keladigan bosqichlarni alohida tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi [1]. Shundan kelib chiqib, xalqaro nizoni qarama-qarshi manfaat yoki da‘volarning mavjudligi, konfliktni esa ushbu qarama-qarshilikning ma‘lum darajadagi keskinlashuvi sifatida ko‘rish mumkin.

Zamonaviy xalqaro munosabatlarda hududiy nizolarni faqat quruqlik chegaralari bilan bog‘lash yetarli emas. Dengiz makonining iqtisodiy va strategik ahamiyati ortib borishi natijasida dengiz hududlari bilan bog‘liq nizolar alohida ilmiy kategoriya sifatida shakllandi. Bunday nizolarning o‘ziga xosligi shundaki, ularda hududga egalik qilish masalasi bilan bir qatorda, dengiz yurisdiksiyasi, tabiiy resurslardan foydalanish, navigatsiya erkinligi, dengiz tubining maqomi va iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish huquqlari ham muhim o‘rin tutadi.

1982-yilgi BMTning Dengiz huquqi bo‘yicha konvensiyasi (UNCLOS) dengiz makonining turli huquqiy rejimlarini belgilab bergan. Xususan, hududiy dengiz qirg‘oqbo‘yi davlat suvereniteti ostida bo‘lib, uning kengligi 12 dengiz miligacha bo‘lishi mumkin [2].

Yuqoridagi nazariy umumlashtirib, hududiy nizo tushunchasiga quyidagicha ta‘rif berish mumkin: Hududiy nizo — ikki yoki undan ortiq davlat o‘rtasida muayyan quruqlik yoki dengiz makonining maqomi, unga nisbatan suverenitet, yurisdiksiya yoki undan foydalanish huquqlari yuzasidan qarama-qarshi siyosiy-huquqiy da‘volarning shakllanishi va ushbu da‘volarning davlatlararo munosabatlarda barqaror kelishmovchilik sifatida namoyon bo‘lishidan iborat ko‘p o‘lchovli xalqaro-siyosiy jarayondir.

Ushbu ta‘rifning muhim jihati shundaki, unda hududiy nizo faqat hududga egalik qilish masalasi bilan cheklanmaydi. Ta‘rifga suverenitet, yurisdiksiya va foydalanish huquqi kategoriyalarining kiritilishi, ayniqsa, dengiz hududlaridagi nizolarni tahlil qilish imkonini kengaytiradi.

Hududiy nizolarning xalqaro munosabatlardagi o‘rnini tushuntirishda hududni faqat geografik makon sifatida talqin qilish yetarli emas. Davlatlar o‘rtasidagi hududiy qarama-qarshiliklar oddiy geografik chegaralar yoki xaritadagi chiziqlar masalasi emas, balki

suverenitet, hokimiyat, xavfsizlik, resurslar, iqtisodiy manfaatlar va siyosiy legitimlikning o‘zaro kesishgan nuqtasida shakllanadigan murakkab siyosiy jarayon hisoblanadi.

Paul Huth hududiy nizolarni o‘rganishda davlat rahbarlarining tashqi siyosiy qarorlarini faqat xalqaro tizimdagi kuchlar nisbatidan kelib chiqib emas, balki ichki siyosiy omillarni hisobga olgan holda tushuntirish zarurligini ko‘rsatadi. Uning 129 ta hududiy nizo asosida olib borgan tadqiqoti hududiy masalalar hukumatlar uchun tashqi va ichki siyosiy jihatdan bir vaqtning o‘zida muhim bo‘lishini ko‘rsatadi [3].

Bu holat hududiy nizolarning yana bir muhim xususiyatini — ichki siyosat va tashqi siyosatning kesishishini yuzaga keltiradi. Hukumat hududiy da‘voni xalqaro maydonda himoya qilish orqali milliy manfaatni himoya qilayotganini namoyish etishi mumkin.

Hududning siyosiy qiymatini oshiruvchi yana bir muhim omil — tabiiy resurslardir. Neft, gaz, foydali qazilmalar, baliqchilik resurslari, suv manbalari yoki boshqa strategik resurslarning mavjudligi hudud ustidan nazoratni iqtisodiy manfaat bilan bog‘laydi [4]. Bunda hududning qiymati uning geografik maydonidan emas, balki ushbu hudud orqali olinishi mumkin bo‘lgan resurs rentasi bilan ham belgilanadi.

Hududning qiymati faqat uning ichki resurslari bilan belgilanmaydi. Uning transport va kommunikatsiya yo‘llariga nisbatan geografik joylashuvi ham davlatlarning siyosiy manfaatlarini shakllantiradi. Xalqaro savdoning asosiy dengiz yo‘llari, bo‘g‘ozlar, portlarga olib boruvchi yo‘nalishlar va strategik dengiz kommunikatsiyalari davlatlar uchun iqtisodiy va xavfsizlik nuqtai nazaridan muhim hisoblanadi.

Hududiy nizolar xalqaro munosabatlarning eng uzoq davom etuvchi va murakkab siyosiy hodisalaridan biri bo‘lib, ularning shakllanishini yagona sabab bilan izohlash yetarli emas. Hudud ustidan da‘voning paydo bo‘lishi, uning siyosiy jihatdan legitimlashtirilishi va davlatlararo qarama-qarshilikka aylanishi, odatda, tarixiy, siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va geostrategik omillarning o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga keladi.

Hududiy nizolarning shakllanishida milliy identitet va etnik omil alohida o‘rin egallaydi. Hudud davlat uchun faqat geografik makon emas, balki milliy o‘zlikning moddiy va ramziy ifodasi sifatida ham namoyon bo‘lishi mumkin. Shu sababli ayrim hududlar siyosiy diskursda “tarixiy vatan”, “milliy hudud” yoki “ajdodlar yeri” kabi tushunchalar orqali tasvirlanadi.

Adam Moore hududiylik, davlat suvereniteti va millatchilik o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilib, etno-hududiylikni etnik identitetning muayyan geografik makon bilan siyosiy bog‘lanishi sifatida ko‘rsatadi. Bunday bog‘liqlik hududiy masalalarni oddiy ma’muriy chegaradan identitet va siyosiy hokimiyat masalasiga aylantirishi mumkin [5].

Hududiy nizolarning rivojlanishiga davlatlar o‘rtasidagi kuchlar nisbati ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Nizoning paydo bo‘lishi bir masala bo‘lsa, uning davom etishi yoki keskinlashuvi boshqa masaladir. Aynan shu bosqichda kuchlar nisbati muhim tushuntiruvchi omilga aylanadi.

Kuchlar nisbati o‘zgarganda davlatlarning hududiy masaladagi xarajat va imkoniyatlarni baholashi ham o‘zgaradi. Nisbatan kuchsiz davlat murosaga kelishni afzal ko‘rishi mumkin, chunki qarama-qarshilikda katta xarajatlarga duch keladi. Aksincha, o‘zining iqtisodiy, harbiy

yoki diplomatik salohiyati oshgan davlat ilgari ilgari surilgan da'voni faolroq himoya qilish imkoniyatiga ega bo'ladi [6].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vasquez, J. A. The war puzzle. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511583483>
2. United Nations, United Nations Convention on the Law of the Sea, 1982, Arts. 2–3, 55–58
3. Paul K. Huth, Standing Your Ground: Territorial Disputes and International Conflict, 1996, University of Michigan Press, 288 pp., <https://doi.org/10.3998/mpub.14335>
4. Zachary D. Elkins, "Claimability in International Relations: Oil Discoveries, Territorial Claims, and Interstate Conflicts", 2025, American Political Science Review, Cambridge University Press, <https://doi.org/10.1017/S0003055425000000>
5. Moore, "Ethno-Territoriality and Ethnic Conflict," Geographical Review, 2016, 106(1), pp. 1–18, <https://doi.org/10.1111/j.1931-0846.2015.12132.x>
6. Vasquez, The War Puzzle, 1993, Cambridge University Press, pp. 123–152